

ULUSLARARASI DİN BİLİMLERİ ÇALIŞTAYI

INTERNATIONAL WORKSHOP
ON RELIGIOUS SCIENCES

30 ARALIK / DECEMBER 2017

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
IGDIR UNIVERSITY FACULTY OF DIVINITY

ISBN: 978-605-83039-3-5

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2017

ARAP GRAMER İLMİ (NAHİV)

ALİ SEVDİ¹

1. Nahiv İlminin Tanımı

Sözlükte “yönelmek, izni takip etmek anlamına gelen nahiv kelimesi² isim olarak “ kasıt, yan, taraf: “ نحوت نوحك : senin tarafına yöneldim” yol: “ كما يقال مشيت في نحو فلان أي طريق فلان ”, teşbih (benzetme) : “ أكلت الطعام على ثلاثة أنحاء ” ve çeşitlik: “ رأيت زيدا نحو الاسد أي مثل الاسد ” “أي أنواع” anlamlarına gelmektedir.³ Bu kelime hem isim hem de mastar olarak kullanılmıştır; ancak Sibeveyhi isim olarak kullanmanın daha yaygın olduğunu söyler.⁴

Terim olarak ise nahiv: Arapça terkiplerindeki mu’replik, mebnilik vb. durumlarla ilgili kuralları inceleyen ilim dalıdır.⁵ Cümleleri illet yönünden inceleyen ilim dalı, cümleleri sağlamlık ve bozukluk yönünden inceleyen ilim dalı vb. şekillerde de tarif edilmiştir. Nahivcilerin ortaya koyduğu kaideler bize mu’rap (sonu değişen) olan kelimelerin sonlarının durumunu ve mebni (sonu değişmeyen) kelimelerin cümledeki yerlerini (mahalli iraplarını) öğretir.⁶ İlk devirde “nahiv ilmi” ifadesi aynı zamanda sarf

¹ Öğr. Gör. İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati

² İsmail Durmuş, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Nahiv mad), s. 300

³ Şeyh Halid el-Ezhari el-Cercavi, *el-Avamiliü'l-Mietil-Nahviyyeti fi Usuli İlmi'l-Arabiyeti li'l-Şeyhi'l-İmam Abdulkadir el-Cürcani*, Daru'l-Mearif, Tahkik el-Bedravi Zehran, kahire ts, s.77

⁴Ali Bulut, “Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(2008), Sayı 2, s. 97

⁵ Molla Musa Celali, *Mecmuetu'l-Ulum*, Şefkat yayıncılık, İstanbul 2003, s. 22

⁶ Mustafa Meral Çörtü, “Sarf-Nahiv-Edatlar”, *İFAV*, İstanbul 2007, s. 15, el-Ezheri, a.g.e, s. 77

ilmini de kapsıyordu. Ancak hicri üçüncü asırdan itibaren sarf ilmi müstakil bir ilim dalı haline gelince, nahiv ilmi yalnızca cümle için kullanmaya başlanmıştır.⁷ Bu gün de Arap dilcileri gramerdeki bu sınıflandırmayı aynen devam ettiriyorlar. Bu iki ilimden biri fiil, kök ve çekimlerini, isim ve sıfatların yapılaşlarını, bunların müennes ve çoğullarının yapılaşını içeren ve böylece yalnız tek tek kelimelerin şekilleriyle meşgul olan şekil bilgisini konu alan “ilmu’s-sarf veya tasrif” diğeri de cümleyi inceleyen “ ilmu’n-Nahv”dır.

2. Nahiv Teriminin Kaynağı

Nahiv isminin kaynağıyla ilgili değişik rivayetler mevcuttur. Soner Gündüzöz’un, “ Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine” yazdığı makalesinde ifade ettiği gibi bunları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

a) Bu rivayetlerden birine göre Hz. Ali (r.a), Ebu’l Esved’e bu ilmin bir takım esaslarını öğretince Ebu’l-Esved “ استاذنته ان اضع نحو ما صنع ” ondan yaptığı şekilde devam etmek için izin istedim” der. Onun nu ifade de kullandığı gibi “نحو” nahiv lafzı bu ilmin adı olur.⁸

b) İkinci rivayete göre Hz. Ali, Ebu’l Esved’e “ انح هذا النحو ” Bu şekilde devam et” ifadesini kullanır. Buna binaen bazı bilim adamları nahiv isminin buradan kaynaklanarak kullanıldığını ve bu ilmin adı olduğunu söylerler.⁹

c) Başka bir rivayete göre ise Ebu’l Esved, Arapçaya dair derlediği bazı bilgileri Hz. Ali’ye gösterince, Hz. Ali kendisine: “ ما احسن هذا النحو الذي نحوت ” takip ettiğin bu yol ne güzel” dediği söyler buna binaen nahiv ilmine ismini verildiğini söylenir.¹⁰

d) Bu konuda ki başka bir rivayete göre ise Kur’an-ı okutanlarla muallimlerin bir ifade konusundaki düzgün (fasih) örneği be-

⁷ M. Nihat Çetin, a.g. e, s. 3

⁸ Ali Bulut, “ Nahiv teriminin ortaya çıkış süreci”, s. 97

⁹ İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 300

¹⁰ Soner Gündüzöz, “ Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *OMÜİFD*, Diyanet Vakfı yay, sayı 9, Samsun 1997, s. 288, Muhammed eş-Şatır Ahmed Muhammed, *el-Muciz fi Neşeti’n-Nahvi*, el-Ezher Fakülteleri yay, Kahire 1983, s. 21

lirtmek üzere “ Bu hususta Arapların nahvi şöyledir” gibi klişeleşmiş söylemleri tekrar etmelerinin de bu terimleşmede rol oynadığı kabul edilir. Ayrıca Ebu’l Esved’e “ من اين لك هذا النحو ” nahvi nerden öğrendin” diye soranlara Ali b. Ebu Talip’ten şeklinden cevap vermesi nahiv teriminin daha Ebu’l Esved hayata iken insanlar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Arap şiirinde ilk defa Ferezdek (ö. 114/ 732) nahviyyun terimini kullanır: “ والله لاهجونك ببيت يكون شاهدا علي السنن النحوين ابدأ ” vallahi seni öyle bir şekilde överim ki nahivcilerin dilinde ebediyen şahit (delil) olarak kalır.¹¹

3. Nahiv İlminin Ortaya Çıkış Amacı ve Kurucusu

Arapça Sami Diller ailesine mensup bir dildir.¹² Bu dil grubunun karakteristik özeliğini taşıyan Arapça, cahiliye döneminde ticari ve kültürel boyutları olan Ukaz, Mecenne ve Zülmecez panayırlarında edebi alanda ve Arap zevki ve selikasının doğrultusunda sağlam ve yüksek bir edebi yapıya bürünmüştür.¹³ Kuran-ı Kerim’in inmesiyle birlikte evrensel bir boyut kazanarak, konuşulduğu Arap yarımadasının sınırları aşmıştır. Bununla birlikte farklı kültür ve dillere sahip olan milletlerle temas neticesinde, Arap dil zevki ve selikasına uygun olmayan yabancı unsurlar Arapçaya hâkim olmuştur. Böylece Arapçanın bozulması dolayısıyla da asaletini kaybetmesi gibi bir takım tehlikeler ortaya çıkmıştır. Dilin korunması, lahn denilen gramer hatalarından kaçınılması ile mümkündü. Bunun için de bir takım kuralların ortaya konmasına ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca ilk cevap veren ise Ebu Esved ed-Düeli olmuştur.

Nahiv ilminin hicri birinci asrın yarısında kurulduğu ve ilmin kurucusunun ise Ebu’l Esved olduğu kabul edilmektedir.¹⁴ Rivayete göre onu nahiv ilmini va’z etmeye sevk eden olay şöyledir: Çok

¹¹ Ali Bulut, a. g, m, s. 98

¹² Fehmi Abdurrahman, Medresetü'l-Arap, İstanbul 1304, s. 18; Mehmet Fehmi, Tarih-i Edebiyatı Arabiyye, İstanbul 1332, s. 79

¹³ Muhammed Tantavi, Neş’etü’n-Nahv ve Tarihu Eşheri’n-Nuhah, ts.

¹⁴ İbrahim es-Samirai, *el-Medarisu'l-Nahviyyetü*, Daru'l-Fikri, s. 10

sıcak bir günde kızıyla beraber evlerinin damında oturmakta iken kızı sıcaktan taaccübünü ifade etmek isteyerek yanlışlıkla istifham / soru manasında “ ما اشدَّ الحرَّ ” “sıcağın en şiddetli olduğu zaman nedir?” demiştir. Babası ise kızının sorusuna cevaben “kızım yazın sıcağın en şiddetli olduğu zamandır ki biz şimdi o günlerde bulunuyoruz” der. Bunu üzerine kız şaşırmış, hatası çıkmış ve Ebu’l Esved onun “taaccübünü” ifade etmek istediğini yani “hava ne kadar sıcaktır” demek istediğini anlayıp ona, o halde “ ما اشدَّ الحرَّ ” (üstün harekeyle) de” demiştir. Sonra taaccüp, fail ve mefulün bih baplarını yazmıştır.¹⁵ Diğer bir rivayette de bir gece kızı Ebu’l Esved’e istifham sığımasıyla “ ما احسن السماء ” demiş. Babası kızının gökyüzündeki en güzel şeyin ne olduğunu zannederek “ نجومها ” “yıldızlarıdır” demiştir. Bu olayın arkasında taaccüp ve istifham baplarını yazmıştır.¹⁶ Başka bir rivayete ise nahiv ilmiyle ilgili bilgileri ortaya atan kişi Hz. Ali’nin bu ilmi ortaya koyuş sebebi; bir bedevinin “ لا ياكله إلا الخاطون ”¹⁷ ayetindeki son kelimeyi “ الخاطين ” şeklinde okumasıdır.¹⁸

Değişik rivayetler olmakla beraber Ebu’l Esved’i nahiv konusunda düşünmeye teşvik eden kişinin Hz. Ali olduğu kabul edilmektedir. Bir rivayete Ebu’l Esved diyor ki “ Bir gün Hz. Ali’nin yanına girdim onu düşünceli bir halde buldum. Bunun üzerine ona ne konuda düşündüğünü sordum? Günler sonra ona tekrar uğradığımda bana bir sahife verdi. Bu sahifede şunlar yazılıydı: “ Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla, dilin tamamı; isim, fiil ve harften oluşur. Sonra dedi ki: “ Bunu takip et ve bulduklarını buna ekle” Ebu’l Esved sözüne devamla “ ben bir şeyler topladım, buldukları Hz. Ali’ye sundum “ ان ” vb. bunlardandı; fakat “ لكن ” yi zikretmemiştim. Bunun üzerine niçin onu terk ettin dedi? Ben onun bu harflerden olduğunu düşünmemiştim dedim. Hz. Ali onu

¹⁵ Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 287

¹⁶ Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 288

¹⁷ Hakka 67/ 37

¹⁸ İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 301, Muhammed Şatır, a. g. e, s.17

ekle dedi.”¹⁹ Yine Ebu’l Esved her ne zaman nahivle ilgili bir konuyu ele alsam Hz. Ali’ye arz ederdim ki kifayet hâsıl olsun sonunda bana dedi ki “ ما احسن هذا النحو الذى قد نحت ” “ takip etmiş olduğun bu yol ne kadar güzeldir” diyordu.²⁰

Nahiv ilminin doğuşu Kays ve Temim gibi fasih Arap kabilelerine mekan teşkil etmesi, çöle yakın münasebetiyle fasih bedevilerden sağlıklı dil malzemesini derleme imkanına sahip olması, hitabet ve şiir yarışmaları gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı Mirbed panayırına zemin oluşturması sebebiyle Basra’da ve Basra ekolüne mensup dilciler tarafından gerçekleştirilmiştir; çünkü Ebu’l Esved ed-Düeli hem nahiv ilmini hem de Basra dil mektebinin kurucusudur.²¹ Kaynaklar nahiv ilminin Basra’da doğduğunda ittifak ederler. Çünkü nahiv ilminin kurucusu düşünülen Hz. Ali, Abdullah b. Abbas ve Ebu’l Esved ed-Düeli Basra’da ikamet etmeleri ve Basra’da Araplar dışında farklı millet ve lehçelerin oluşumu nahiv ilminin buradan çıkmasına sebep olmuştur.²² Basra’da gelişmiş, felsefesini orada oluşturmuştur. Yüz sene sonra Ebu’l Esved’in öğrencilerinden Küfe’ye gidenler, Küfe ekolünü kurdular. Basra ve Küfe ekolleri arasında ihtilafın sebebi Basralıların sema (işitme)’yi kabul ederken, Küfelilerin kıyasa önem vermeleridir. Basralılar ancak mecbur kaldıklarında kıyasa önem verip, ilmi fasih Araplardan alıyorlardı. Çünkü Basra’da yabancı unsurlarla dilleri bozulmamış Araplar çoktu ve Basra’da badiyeye yakındı.²³ Küfelilere gelince onlar İranlılar ve Nabatlılarla karışmışlardı. Bu sebeple Küfe ekolu meselelerin çoğunda kıyasa başvuruyorlardı. Bedevilerden bir şey alma ve onları meselelerinde hakem tayin etme yoluna gitmiyorlardı. Basra âlimleri dirayet bakımından daha ileri, rivayet bakımından da daha güvenilir idiler.²⁴ Fakat Abbasiler

¹⁹ Muhammed Şatır, a. g. e, s.15

²⁰ Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 288

²¹ İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 301

²² Ali en-Necdi Nasıf, *Trihu’l-Nahvi*, Daru’l-Mearif, Kahire ts, s.5-6

²³ Ali en-Necdi Nasıf, a. g. e, s. 5

²⁴ Basra mektebinin üç yönden Küfe ekolünden üstün olduğu kabul edilir: 1. Küfe’nin aksine Basra’nın çöle yakın olup, fasih bedevilere kolay ulaşma imkanı

Küfelileri hem siyasi maksatlarla hem de Küfe Bağdat'a yakın olduğunda tercih etmeleri dolayısıyla hilafet merkezinde onların ekolleri yayıldı. Daha sonra iki ekolün karışımı olan Bağdat ekolu doğdu.²⁵ Daha sonra ise nahvin Endülüs'e ulaşmasıyla Endülüs ekolu doğdu.²⁶

4. Nahiv İlmin Evreleri

a) Kuruluş ve Oluşma Dönemi (Basra Dönemi): Bu dönem nahiv'in kurucusu Ebu'l Esved (ö. 67/ 686) ile başlar. Halil b. Ahmed (ö. 175/ 791)'e kadar devam eder. Nahiv'in teşekkül edip bir ilim halini alması Emeviler döneminde son bulmuştur. Bu dönem net olarak Basralı âlimlerin dönemidir. Bu dönemde iki Basrali alim tabakası örülür. Birinci tabakada, Nasr b. Asım (v. 117/ 735) , Anbesetu'l-Fil, Abdurrahman b. Hüzmüz(v. 117/ 735)) ve Yahya b. Yamer el-Adavani (v. 129/ 746) gibi Basralı âlimler yer alır. İkinci tabaka ise Abdullah b. Ebi ishak (v. h. 117), İsa b. Ömer (h. 149), Ebu Amr b. Ala (v. 154/ 770)) gibi âlimler yer alır. Bu ikinci tabaka üretme, kıyası kullanma ve birçok nahiv kuralları koymayı başarmışlardır ²⁷

b) Gelişme, İlerleme ve Yükselme Dönemi (Basra ve Küfe dönemi): Bu dönem Basralı Halil b. Ahmed, Küfeli Ebu Cafer er-Ruasi (ö. 187/ 803) zamanında el-Mazini (ö. 247/ 861) ve ibnü's-Sikkit (ö. 244/ 858) çağına kadar sürer.²⁸ Bu dönemden itibaren sarf bahisleri, nahiv kitapları içerisinde görülmeye başlamış ve nahiv kelimesi ikisine de ortak ad olmuştur. Bu iç içelik uzun bir süre devam etmiş hatta müteahir âlimleri bazı kitaplarında da görülmüştür. Bu yüzden bazı bilginler nahiv'i hem ifrat hem terkip ba-

bulması dolayısıyla daha sağlam ve sağlıklı sema ürünlerine dayanmış olması, 2. Küfelilerin aksine Basralıların zorunlu haller dışında kıyasa başvurmamaları, 3. Şahidin bulunması durumunda kıyası kullanması. İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 304

²⁵ Bağdat mektebi III (IX) yüzyılın son yarısında teşekkül etmiş, IV asrın ortalarına doğru dağılmıştır.

²⁶ İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 304

²⁷ Muhammed eş-Şatır ahmed Muhammed, *el-Muciz fi Neşeti'l-Nahvi*, Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyye yay, Kahire 1983, s. 41-48; Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 292

²⁸ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 49

kımından Arapçanın durumlarının bilindiği bir ilimdir şekilde tarif etmişlerdir. Bu dönemde yazılan ilk eser er-Ruasi'nin " el-Faysal" adlı eseridir.²⁹

c) Olgunluk Dönemi (Kufe Dönemi): Ebu'l Osman el-Mazini ve İbnü's-Sikkit döneminde, Mubered ve Saleb'in zamanına kadar devam eder. Bu dönemde önceki çalışmar şerh, ikmal ve ihtisar edilmiş, terimler tamamlanmış ve tanımlar yeniden gözden geçirilmiş. Bu dönem h. III asrın sonlarına kadar devam etmiştir.³⁰

d) Tercih Dönemi (Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam dönemi): Bu dönem Bağdat ekolunun dönemidir. Bağdat ekolu Basra ve Küfe anlaşmazlıklarını giderip, senteze ulaşan gruptur. Zamanla bu hareket genişlemiş artık h.IV asırda bu ekolun kendisine mahsus görüşleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem IV yüzyılın sonlarında başlar, Büveyhiler'in elinde İslam devletinin çözülmesine paralel olarak Bağdat ekolunun çözüldüğü IV yüzyılın ortalarında nihayete ermiştir.³¹

5. Nahiv İlminin Önemli Temsilcileri

5.1. Ebü'l-Esved ed-Düeli (أبو الاسود الدؤلی)

Ebü'l-Esved Zalim b. Amr b. Süfyan b. Cendel ed-Düeli (ö. 69/688) doğum tarihi bilinmemekte, Mekke'de doğdu, Medine'ye taşındı³² seksen beş yaşlarında³³ veya 69 diğer bir rivayete göre ise h.68³⁴ yılında vefat etti. Bir rivayete göre İslamiyet'in ortaya çıkışından birkaç yıl önce doğduğu kabul edilmektedir. Yaşça birkaç sahabeden büyük olmasına rağmen Hz. Peygamberi giremediği için tabiden sayılır. Kuran-ı Kerim'e hareke sistemini getiren³⁵ ve Arap nahvinin ilk esaslarını tespit eden âlim,³⁶ aynı zamanda

²⁹ Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 293

³⁰ İsmail Durmuş, a. g. mad, s. 303

³¹ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 86; Soner Gündüzöz, a. g. m, s. 293

³² En-Necdi Nasif, a. g. e, s.14

³³ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ebü'l-Esved ed-Düeli mad), İstanbul 1999, X, 312

³⁴ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s.40

³⁵ En-Necdi Nasif, a. g. e, s. 15

³⁶ Eş-Şatır, a. g. e, s. 40

Arapçadaki garip ve nadir kelimeler üzerinde geniş bilgisi olan bir şairdi. Bizzat kendisinden nakledilen rivayetlere göre nahiv bilgisini de Hz. Ali'den almıştır.³⁷

Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Basra valisi Abdullah b. Abbas tarafından Basra kadılığına ve ayrıca Hariciler üzerine gönderilen ordunun kumandanlığına getirildi; İbn Abbas'ın istifasından sonra da kısa bir süre Basra'ya vali oldu. Medaini'ye göre 69 (688) yılında burada çıkan bir salgın hastalık sırasında öldü.³⁸

5.2. Halil b. Ahmed (خليل بن احمد)

Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahidi el-Ezdi, 100 (718) yılında Umman'da doğup, Basra'da yetişti. Hayatı boyunca burada kaldığı için daha çok Basralı olarak tanınır.³⁹ Hz. Peygamber'den sonra Ahmed ismini ilk kullanan Halil b. Ahmed'in babasıdır.⁴⁰ Çok yönlü bir ilim adamı olan Halil b. Ahmet, Nahiv ve Aruzu ilk sisteme kavuşturan, Arap şiirlerini cem eden,⁴¹ Arap şiirinin vezinlerini tanıtan,⁴² Kamus (sözlük) oluşturma yolunu ilk keşfeden bilhassa güzel ahlakı, üstün fazileti, takva ve kanaatkârlığıyla meşhur bir ilim adamıdır.⁴³ Onun h. 175 yılında vefat ettiğini söylüyorlar. Vefat ettiğinde 74 yaşındaymış. Allah rahmet eylesin. Hocalarından biri Ahfeş el-Ekber, öğrencilerinden ise en meşhuru Sibevey ve Ahfeş el-Evsat'tır. Eserleri ise Naktü'l-Musakif, Kitabu'l-Ayn, Kitabu'l-Aruz ve Musiki hakkında yazdığı kitabıdır.⁴⁴

5.3. Yunus b. Habib (يونس بن حبيب)

Ebu Abdurrahman Yunus b. Habib ed-Debiyyi el-Vela⁴⁵ kay-

³⁷ Topuzoğlu, DİA, a. g. mad, s. 312

³⁸ Topuzoğlu, DİA, a. g. mad, s. 313

³⁹ Tefik Rüştü Topuzoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Halil b. Ahmed mad), İstanbul 1997, XV, 309

⁴⁰ Ebu el-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedim, *Kitabu'l-Fihrist*, Londra 2009, I, 115

⁴¹ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 50

⁴² Ebbü'l-Mehasin, *Tarihu'l-Ulemai el-Nehviyyin*, htt: // www.alwarag.com

⁴³ En-Necdi, a. g. e, s. 17

⁴⁴ Topuzoğlu, DİA, a. g. mad, s. 310

⁴⁵ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 51

naklarda h. 80, 90 ve 94 şeklinde üç ayrı doğum tarihi zikredilir. Çocukluğu ve gençliğine dair çok fazla bir bilgi yoktur. Aslen Dicle nehri kenarında, Bağdat ile Vasıt şehirleri arasında bulunan Cebbul köyünden olduğu rivayet edilir.⁴⁶

Yunus b. Habib, tahsil hayatına dönemin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Basra'da Hammad b. Seleme'den nahiv okuyarak başlar. Lügat malzemesini toplamak amacıyla çöle gitmiş ve dilleri fasih bedevi Araplardan dil ve edebiyat malzemesi derlemiştir.⁴⁷ Yunus b. Habib h. II. Asırda Yaşamış büyük nahivcilerden ve Basralı dilcilerdendir.⁴⁸ Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, Kisai ve Ferrā gibi pek çok ünlü dilciyle ya hoca öğrenci ya da arkadaşlık münasebeti olmuştur. Hiçbir eseri bize ulaşmamıştır. Onun dil sahasındaki görüşleri Sibeveyhi gibi öğrencileri vasıtasıyla bize ulaşmıştır.⁴⁹

Yunus dil çalışmalarında iki temel yöntem kıyas⁵⁰ (Bilinmeyenin bilinene hamlı veya bir şeyin benzerine hamledilmesidir) ve sema (Bir dili konuşanlarda direkt lügat malzemesi olarak almaktır) çokça kullanmış. Ama onun baskın yönü sema yöntemidir. O, ceyyid, hasen, kabih, caiz gibi birçoğu hadis tenkidinde görülen terimlerle Arap kelamını değerlendirmeye dilbilim adı verilen alanın hem de edebi tenkidin ilk nüvelerini teşkil etmektedir.⁵¹ Hicri 182 yılında vefat etmiş.

5.4. Sibeveyhi (سيبويه)

Ebu Bîşr Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi (ö. 180/796), 135-40 (752-757) yılları arasında Şiraz yakınlarındaki Beyda köyünde Farisi bir anne babadan doğdu. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya göç edip, burada yetişti.⁵²

⁴⁶ Ali Bulut, " Yunus b. Habib ve Nahivdeki Yöntemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 18-19, Samsun 2005, s. 33-34

⁴⁷ Ali Bulut, s. 35

⁴⁸ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 51

⁴⁹ Ali Bulut, a.g.e, s. 37

⁵⁰ En-Necdi, a. g. e, s. 17

⁵¹ Ali Bulut, a. g. e, s. 260-261

⁵² M. Reşit Özbek, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Sibeveyhi madî),

Sibeveyhi kelimesinin aslı Farsça olup, “ Küçük elma) anlamına gelir. Çocukken yanaklarının kırmızı olması veya “ Sibeveyhi” denilerek okşanması dolayısıyla kendisine bu lakabın verildiği kaydedilir. On beş yıl boyunca Halil b. Ahmed’in yanında nahiv, sarf, fonetik ve lugat dersleri alan Sibeveyhi, ikinci olarak da hocaları arasında Yunus b. Habib’ten yararlanmış. Kendisinden istifade edenlerin başında Ahfeş el-Avsat ile Kutrup gelir. Zekiliği, çalışkanlığı, genç yaşına rağmen geniş bilgisiyle çevresinin alaka ve takdirini kazanan Sibeveyhi, Arap dili gramerine dair ilk hacimli eserin yazarı, Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi ve nahivde zamanın en yetkili âlimi kabuk edilir. Aynı zamanda nahivcilerin birçok konuda görüşlerini ona dayandırdıkları için kendisine “Hüccetü’n-Nahviyyin”, gramercilerin dayanağı denilmiştir.⁵³

Sibeveyhi ile Kisai arasında geçen bir münazarada, Kisai Arap atasözünde geçen bir ifadenin irabını sordu. “ el-Meseletü’z-Zünburiyye” adı verilen bu meselede Sibeveyhi birçok ayeti şahit olarak zikretmesine rağmen dilleri Basralılarca fasih kabul edilmeyen, muhtemelen Emin ile Memun’un hocası olması sebebiyle Kisai’nin itibarını koruma gayreti olarak önceden ayarlanmış olan bedevilerin hakemliğiyle münazarada Sibeveyhi mağlup ilan edildi.⁵⁴ Bu meselede haksız bir şekilde uğradığı ağır üzüntüden dolayı mide hastalığına yakalanarak bu olaydan on yıl sonra yaşı kırk, hicri 177 yılında vefat etti.⁵⁵ Diğer bir rivayette göre ise yaşı otuz civarında, h. 170 yılında vefat etmiş.⁵⁶ Kabrinin Şiraz’da olduğu kaydedilir. Eseri “ el-Kitap”: Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eserdir. Sibeveyhi hocası Halil’in ilmini ihya etmek amacıyla bu eseri kaleme almıştır. Telifin ana malzemesi Hailil b. Ahmed’in fikirleri oluşturur.⁵⁷

İstanbul, C. 37, s. 131

⁵³ Ahmed el-İskenderi, Mustafa Anani, *el-Vesit fi Edebi'l-Arabiyyi ve Tarihihi*, s. 196

⁵⁴ Özbalkıç, DİA, a. g. mad, s. 132

⁵⁵ El-İskenderi, Anani, a. g. e, s. 196

⁵⁶ Eş-Şatır, a. g. e, s. 55-56

⁵⁷ Özbalkıç, DİA, a. g. mad, s. 133

5.5. Ahfeş el-Evsat (الاخفش الاوسط)

Ahfeş bazı Arap dili âlimlerin lakabıdır. Ahfeş kökünden türetilerek “ iyi göremeyen küçük gözlü kimse” veya “ gece görüp gündüz göremeyen kimse” anlamında kullanılan “ ahfeş”, gözündeki bir görme bozukluğu sebebiyle ondan fazla âlime lakap olarak verilmiştir. Hemen hepsinin müşterek özeliği Arap dil âlimi olmalarıdır. Ahfeşler’in en meşhurları el-Ekber, el-Evsat ve el-Asgar sıfatlarıyla tanınanlardır.⁵⁸ Mutlak olarak Ahfeş denilince, yaygın şöhretinden dolayı hatıra ilk gelen Ahfeş el-Evsat’tır. Asıl ismi Ebü’l-Hasen Said b. Mesa’ade el-Mücaşî el-Belhi el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)’dır.

Basra dil mektebinin tanınmış âlimidir. Aslen Belhli olup Basra’da yaşadı. Nahiv sahasındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelen o oldu. Tahsilini Basra’da tamamladı. En meşhur hocası, yaşça kendinden küçük olan Sibeveyhi’dir.⁵⁹ Ahfeş el-Evsat, Sibeveyhi’nin en güçlü ve en meşhur talebesi⁶⁰, aynı zamanda en yakın dostu oldu. Hocasının ölümünden sonra onun el-Kitab’ını okuttu ve bu eseri ilim dünyasına tanıttı.

Nahivden başka kelim, tefsir ve aruzla da meşgul oldu. Bununla beraber çalışmalarının ağırlıklı noktası dil konuları teşkil etti. Halil b. Ahmed’in on beş bahirlik aruz sistemine “ el-Habeb” veya “ el-Mütedarik” adıyla bir bahir daha ekleyerek aruz bahirlerini on altıya çıkardı.⁶¹ Sibeveyhi’ye birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. Bu görüşlerin birçoğunu Küfeli dil âlimleri daha sonra Küfeli dil âlimleri daha sonra Küfeli dil mektebini meydana getirdiler.⁶² Talebeleri arasında Kisai, Ebü Osman el-Mazini, Ebu Hatim es-Sicistani ve Riyaşi gibi âlimler vardır. Onun Mütezile mezhebinden olduğu bilinmektedir. Muhtelif kaynaklar-

⁵⁸ M. Yaşar Kandemir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ahfeş mad, İstanbul 1988, I, 524

⁵⁹ Ali en-Necdi Nsıf, a. g. e, s.26

⁶⁰ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 63

⁶¹ İnci Koçak, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ahfeş el-Evsat mad), İstanbul 1988, I, 526

⁶² Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 63

da 210 (825), 215 (830) vefat ettiği kaydedilmektedir.⁶³

Çok yönlü bir âlim olduğu için birçok eser yazmıştır. Zikredilen eserleri şunlardır: Kitabü'l-Kavafi, Meani'l-Kuran, Kitabü'l-Aruz, Kitabü'l-Evsat fi'n-nahv, Kitabü'l-Mekayis ve Kitabu'l-Erbaa gibi birçok kitap sayılmaktadır.⁶⁴

5.6. el-Kisai (الكسائي)

Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Kisai el-Küfi (ö. 180/ 8005).⁶⁵ Yedi meşhur kıraat imamlarından biri, aynı zamanda Küfe ekolünün nahiv ve lügat önderidir.⁶⁶ 120 (7389 yılı civarında Bağdat'tın kuzeyinde Evana ile Hazire arasında bulunan Bahamşa köyünde dünyaya geldi.⁶⁷ Küfe'de doğduğu da ileri sürülmüştür. Kendisinin neden " el-Kisai) lakabıyla anıldığı konusunda birkaç değişik rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri hac ihramına elbiseyle girdiği için kendisine Kisai / elbise denilmiştir.⁶⁸ Badiye (çöl) halkının yanına giderek birçok lehçe ve lügat öğrenip, dilde sayılı âlimler arasına girmiştir.⁶⁹ Horasan seyahati sırasında Rey'e bağlı Renbeveyh köyünde 189'da vefat etti.⁷⁰ Birçok konuda eser yazmıştır. Bu eserlerinden bazıları Meani'l-Kuran ve Muhtasaru'l-Nahv'dir.

Abdullah b. Ebi İshak, Ebu Amr b. Ala, el-Mazini, Mubered, Zecac, Fera ve Sâlep de nahiv ilminin diğer önemli temsilcileridir.⁷¹

6. Nahiv Eserleri

Nahiv alanında çeşitli metotlarla çok sayıda eser verilmiştir. Bunlar genel olarak şekil itibarıyla mutavvel ve muhtasar eserler olarak iki ana grupta incelemek mümkündür.

1. Mutavvel Gramer Kitapları: Günümüze kadar ulaşan beli

⁶³ İnci Koçak, DİA, (Ahfeş el-Evsat mad), İstanbul 1988, I, 526

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. DİA, Ahfeş el-Evsat mad, I, 526

⁶⁵ Tayar Altıkulaç, DİA, (Kisai mad), İst. 2002, IIIV, S. 68

⁶⁶ En-Necdi, a. g. e, s.29

⁶⁷ Topuzoğlu, a. g. mad, s. 68

⁶⁸ Muhammed eş-Şatır, a. g. e, s. 61

⁶⁹ En-Necdi, a. g. e, s. 29

⁷⁰ Altıkulaç, DİA, a. g. mad, s. 69

⁷¹ Geniş bilgi için bkz ilgili kaynaklara.

başlı mutavvel nahiv kitapları ise şöyledir: Halil b. Ahmed el-Ferâhidi (v. 175/ 791)'nin el-Cümel fi'n-Nahv isimli eseridir. Bunu Sibeveyh (v. 180/ 796) tarafından telif edilen el-Kitap adlı eser takip eder. Bu eser nahivciler arasında nahvin Kuran-ı diye meşhur olmuştur. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Mubberred (v. 285/ 893)'in el-Muktedab eseri, Ebu'l-Kasım ez-Zeccaci (v. 337/ 949)'nin el-Cümelü'l-Kubra adındaki eseri de Arapça gramerine dair telif edilen eserlerden birisidir. Diğer taraftan Abdullah Yusuf b. Hişam (v. 761/ 1360) tarafından telif edilen Müğni Lebib 'an Kutubi'l-E'arip adlı meşhur eseri de nahiv âlimlerine göre en değerli mutavvel eserlerden birisidir.⁷²

2. Muhtasar Gramer Kitapları: Arap gramerinde muhtasar veya mukaddime türünde olan gramer kitapları Arap dili kurallarını çok kısa bir şekilde özetleyen kitaplar veya risalelerdir. Bu eserlerin telif edilmesinin ana hedefi eğitici ve öğretim amaçlıdır. Bu nedenle bu eserler metodik eserler olup, Arap gramerine bir giriş ve önsöz mahiyetindedir. Bu eserlerde genelde iki amaç güdülür: birincisi nahvi veciz bir şekilde özetleyip, az metinle çok bilgi ortaya koymak, ikinci olarak ise gramere yeni başlayanların kolaylıkla ezberleyebilecekleri kaideler manzumesi sunmayı hedeflenir. Yani mübtediyi bıktırmadan ona gramerin çatısını vererek dil öğreniminde ilk merhaleyi katetmek ki buna da dil öğretimine en iyi metotla hizmet edebilme gayesi diyebiliriz. Bu eserler şekil bakımında manzum ve nesir olarak iki çeşittir:

a) Nesir (Düz yazı) Nahiv Kitapları: Bu sınıf içerisine “ mukaddime” ve “ muhtasar” başlıklarla kaleme alınmış eserleri dâhil edebiliriz. Muhtasarlara örnek olarak Abdulkahir el-Cürcan (v. 474/ 1081)'nin el-Avamilü'l-Miesi, Zamaşşeri (v. 538/ 1143)'nin en-Nümüzeci, İbnu'l-Hacip (v. 6467 1273)'nin Kafiyesi, İmam Birgivi'nin el-Avamil'i ve İzharu'l-Esrar'ı örnek olarak verebiliriz.

Mukaddimelere örnek ise olarak İbnu'l-Bahşaz (v. 516/

⁷² Kenan Demirayak, *Sadi Çöğenli, Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Erzurum 2005, s. 161

1112), Muhammed b. Yahya ez-Zebidi (v. 555/ 1160) ve Gaznevi (v. 581/ 1185)'nin mukaddimelerini sayabiliriz. Bize ulaşan en eski muhtasar Halef el-Ahmar (180/ 839)'nin el-Mukaddime'sidir. 29 bapтан oluşan bu mukaddime çok muhtasar bir şekilde nahvi özetlemektedir. Bunu sırasıyla el-Cermi (225/ 839)'nin el-Mukaddime'si ve en-Nehhas (338/ 949)'nin et-Tuffaha isimli eserler takip etmektedir.⁷³

b) Manzum Nahiv Kitapları: Bunlar “ Elfiyye”, “ Manzume” gibi adlarla telif edilen eserlerdir. Manzum olanlara en meşhur örnek İbn Malik'in 100 beyitten oluşan Elfiyye diye tanınmış “ el-Hulasa”sıdır. İbn Malik'ten önce, İbn Muti (628/ 1230) de el-Elfiyye başlığında manzum muhtasar bir eser telif etmiştir.⁷⁴

Sonuç

Son din olan İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an'ı Kerim'in yeni Müslüman olan halklar tarafından doğru olarak anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı koruna bilmesi, daha sonraki nesillere aslının ve safiyetinin bozulmadan aktarılabilmesi için lahn denilen gramer hatalarından kaçınılması ile mümkündü. Aynı zamanda cümle ve ifadelerin düzgün bir şekilde kullanımını sağlamasının yanı sıra sözün, süsü ve nakışı olarak da nitelendirilen nahiv ilminin, Arapça gibi kapsamlı bir dilin öğrenilmesinde çok önemli bir yere sahip olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bunun için de bir takım kuralların ortaya konmasına ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca ilk cevap veren ise Ebu Esved ed-Düeli olmuştur. Halil b. Ahmed, Yunus b. Habib, Sibeveyhi, Ahfeş el-Evsat ve el-Kisai gibi Arap dilbilimcileri tarafından da daha sistemli bir hale getirilmiştir.

Kaynakça

Altıkulaç, Tayar, “Kisai” *DİA*.

Bulut, Ali, “ Yunus b. Habib ve Nahivdeki Yöntemi”, *Ondokuz*

⁷³ Muharrem Çelebi, “Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış” *D. E. Ü, ilahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı V, İzmir 1989, s. 1*

⁷⁴ Muharrem Çelebi, a. g. e, s. 2

Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 18-19, Samsun 2005

Bulut, Ali, "Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(2008), Sayı 2, s. 97

Celali, Molla Musa, *Mecmuetu'l-Ulum*, , Şefkat yayıncılık, İstanbul 2003, s. 22

Çelebi, Muharrem, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış" *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı V, İzmir 1989

Çörtü, Mustafa Meral "Sarf-Nahiv-Edatlar", İFAV, İstanbul 2007

Demirayak, Kenan, *Sadi Çöğenli, Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Erzurum 2005

Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*.

el-Cercavi, Şeyh Halid el-Ezhari *el-Avamilü'l-Mieti'l-Nahviyyeti fi Usuli İlmi'l-Arabiyyeti li'l-Şeyhi'l-İmam Abdulkadir el-Cürcani*, Daru'l-Mearif, Tahkik el-Bedravi Zehran, kahire ts, s.77

eş-Şatır, Muhammed Ahmed Muhammed, *el-Muciz fi Neşeti'n-Nahvi*, el-Ezher Fakülteleri yay, Kahire 1983,

Gündüzöz, Soner " Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *OMÜİFD*, Diyanet Vakfı yay, sayı 9, Samsun 1997

Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*.

Nasıf, Ali en-Necdi, *Trihu'l-Nahvi*, Daru'l-Mearif, Kahire, ts

Özbalıkcı, M. Reşit, "Sibeveyhi", *DİA*.

Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*.